

Jest on dość niejednorodny pod względem częstości. Waha się bowiem od wysłania listu raz w miesiącu do co najmniej raz w roku z życzeniami na święta⁴⁶.

Fakt jednak odzwyczajenia się od dawnego miejsca pobytu i brak chęci do powrotu niekoniecznie jest równoznaczny z chęcią pozostania na stałe w obecnym miejscu. Prawdą jest, że większość wróciłaby do Żmiącej czy sąsiednich wsi górskich tylko w razie niepomysłnych zewnętrznych okoliczności⁴⁷, a jeśli chodzi o niektórych „tęskniących“ rekrutujących się z bezrolnych lub z karłowatych gospodarstw, w przypadku niespodziewanego uzyskania w swojej wsi podstawy egzystencji w postaci domku i pewnej ilości ziemi. Istnieje jednak pokaźna grupa wśród osadników, którzy, doceniając uzyskany dzięki przesiedleniu się awans społeczny, uwzględniają możliwość przeniesienia się do Polski centralnej. Niektórzy traktują tę możliwość jako ostateczność, a więc w razie konieczności, ale są i tacy, co myślą o dobrowolnym przeniesieniu się do „Centrali“⁴⁸.

Większość jednak pragnie pozostać na Ziemiach Zachodnich, ponieważ uważa, że stan obecny jest niezmienny, zupełnie ustalony.

ZBIGNIEW TADEUSZ WIERZBICKI

DOJAZDY DO PRACY W POWIECIE STRZELCE OPOLSKIE I ICH WPLYW NA PRZEMIANY ŻYCIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WSI¹

Powiat strzelecki leży na prawym pobrzeżu Odry we wschodniej części województwa opolskiego, na pograniczu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, którego jest naturalnym przedłużeniem.

W fizjografii terenu wyróżniają się w powiecie dwie części: północna i północno-zachodnia, wybitnie nizinna, leżąca w dorzeczu Małej Panwi, oraz południowa, pagórkowata, wchodząca w skład Wyżyny Śląskiej. Część południową

⁴⁶ Tematem listów są najczęściej sprawy rodzinne, dnia codziennego, pozdrowienia i życzenia, a niekiedy interesy, które jednak żmianie wolą na ogół załatwiać ustnie. Forma listów jest b. tradycyjna.

⁴⁷ Ludność osadnicza nazywa to „powrotem pod przymusem”.

⁴⁸ W każdej z trzech badanych miejscowości natrafiliśmy na jedną osobę, będącą głową rodziny, która wyznała swój zamiar dobrowolnego przeniesienia się do Polski środkowej. Natomiast w razie konieczności przeniosłoby się do Polski środkowej (na równię, a nie do swej górskiej wsi): w Nowym Dworze 3 rodziny, w Sośnicowicach 4 rodziny, w Dąbrowie 2 rodziny.

¹ W ramach studiów nad dojazdami do pracy prowadzonymi pod kierunkiem doc. dr M. Dobrowolskiej w Katedrze Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie podjęto również szereg badań na terenie Śląska Górnego i Opolskiego; w szczególności opracowano dojazdy do pracy w powiatach: brzeskim, opolskim, strzeleckim, raciborskim i tyskim. Artykuł niniejszy stanowi fragment tych badań.

i środkową powiatu strzeleckiego zalegają bogate pokłady wapieni triasowych, które stanowią bazę surowcową dla rozwiniętego tu przemysłu wapienniczego. W podłożu geologicznym północnej części powiatu występują łupki i piaskowce kajprowe zawierające rudy żelazne. Rudy kajprowe (limonit — 30-40% Fe) były w XVIII i XIX w. obiektem intensywnej eksploatacji na całym pobrzeżu Małej Panwi. Rozwojowi hutnictwa żelaznego na tym terenie sprzyjało również bogactwo lasów i bliskość wody (Mała Panew). Bogactwo wapieni, rud darniowych, lasów, możliwość wykorzystania energii wody płynącej i zasoby miejscowej siły roboczej wpłynęły na poważne uprzemysłowienie powiatu strzeleckiego już w okresie wczesnokapitalistycznym.

Najpoważniejszymi ośrodkami przemysłowymi w powiecie strzeleckim były od dawna Strzelce Opolskie i Zawadzkie. Mniejszą rolę odgrywały takie stare skupienia zakładów hutniczych, jak Żędowice i Kolonowskie. W XX w. powstały nowe ośrodki, jak Kolonowskie-Fosowskie, Gogolin, Otmęt i Zdieszowice; trzy ostatnie jednak w tej chwili leżą już poza granicami administracyjnymi powiatu strzeleckiego².

W okresie powojennym stan ten uległ pewnym zmianom w związku z przeprowadzonym w r. 1956 nowym podziałem administracyjnym. W wyniku podziału znalazły się poza granicami powiatu strzeleckiego większe ośrodki przemysłowe: Gogolin, Kamień Śl., Krupski Młyn, Otmęt i Zdieszowice. Nie zmieniło to jednak w większym stopniu struktury zawodowej ludności powiatu strzeleckiego; obecnie również przeważająca część ludności powiatu utrzymuje się z pracy w zawodach pozarolniczych. W samych tylko zakładach przemysłowych powiatu strzeleckiego pracuje 27,4% wszystkich zawodowo czynnych mieszkańców powiatu. Jest to wynik silnego uprzemysłowienia powiatu i wpływu, jaki wywierają ośrodki przemysłowe na rolnicze zaplecze.

Rozpatrując rozwój uprzemysłowienia powiatu strzeleckiego dostrzegamy, że znaczna część ludności rolniczej znajdowała zatrudnienie w zakładach przemysłowych już w drugiej połowie XIX w. Według statystyki pruskiej w 1867 r. w zakładach przemysłowych powiatu strzeleckiego pracowało 2358 osób, co stanowiło 15,4% ogółu zawodowo czynnych mieszkańców powiatu. Porównanie ludności utrzymującej się z pracy w zawodach pozarolniczych z ogólną liczbą mieszkańców miast wykazuje, że w 1867 r. z pracy w zawodach nierolniczych utrzymywało się 25414 osób (42,3% ogółu mieszkańców powiatu), a w miastach ogółem mieszkało 7767 osób³. Z danych tych wynika, że ludność miejska stanowiła tylko 30,5% wszystkich utrzymujących się z pracy pozarolniczej. Jeśli dodamy, że również w miastach poważny odsetek ludności utrzymywał się z pracy na roli (dotyczy to szczególnie miasteczek rolniczych Leśnicy i Ujazdu Śl.),

² Kształtowanie się ośrodków przemysłowych w powiecie strzeleckim jest przedmiotem dalszych badań autora.

³ „Preussische Statistik”, tom XVI, Berlin 1871.

to się okaże, że przeważająca część ludności utrzymującej się z pracy poza rolnictwem mieszkała w tym czasie na wsi strzeleckiej.

Podobnie kształtowały się stosunki i w pierwszej połowie XX w. Według danych statystycznych z 1939 r. tylko 31% ludności powiatu strzeleckiego utrzymywało się z pracy w zawodach rolniczych. Praca w zakładach przemysłowych i rzemieślniczych była źródłem utrzymania dla 40350 mieszkańców powiatu, tj. dla 43,1% ogólnego zaludnienia powiatu⁴. Odsetki te świadczą o wciąż wrażliwej roli pracy pozarolniczej w całości kształcenia życia gospodarczego powiatu.

Poważne zapotrzebowanie na siłę roboczą jest czynnikiem przyspieszającym rozwój ośrodków przemysłowych. Rozbudowa zakładów pracy pociąga za sobą stały napływ ludności wiejskiej do ośrodków uprzemysłowionych. Dokładnego przebiegu procesu napływu ludności do miast i ośrodków przemysłowych w okresie przedwojennym nie da się ustalić ze względu na znaczne przesunięcia ludności, jakie na tym terenie wystąpiły po II wojnie światowej. Na podstawie badań terenowych przeprowadzonych w 1958 r. stwierdzono, że wielu obecnych mieszkańców Zawadzkiego to dawni mieszkańcy okolicznych wsi, w szczególności Żędowic, Kolonowskiego, Kośmidrów, Koszwic i Liszczaka, którzy po otrzymaniu mieszkania w Zawadzkiem przenieśli się na stałe do miejsca pracy. O ściąganiu ludności ze wsi do Zawadzkiego świadczyć może w pewnym stopniu rozwój demograficzny tego ośrodka. Otóż w 1845 r. Zawadzkie liczyło niespełna 150 mieszkańców, należąc administracyjnie do gminy Żędowice, w 1880 r. liczyło 883 mieszkańców, w 1895 r. już 2347 mieszkańców, w 1910 r. 3040 mieszkańców, a w r. 1939 Zawadzkie było osadą przemysłową o 4500 mieszkańcach⁵. Tak poważny wzrost ludności Zawadzkiego niewątpliwie był skutkiem napływu ludności z okolicznych wsi. Podobne zjawisko obserwuje się w tym ośrodku i w okresie powojennym. Analizując dane ksiąg meldunkowych Rady Narodowej Osiedla w Zawadzkiem stwierdzono, że w okresie 1950—1958 napłynęła do tej osady znaczna część mieszkańców okolicznych wsi — z terenu powiatu strzeleckiego 475 osób, m. in. 163 z Żędowic, 59 z Kolonowskiego, po 30 osób z Kielczy i Piotrówki. Z powiatu lublinieckiego w tym okresie napłynęło do Zawadzkiego ogółem 205 osób (42 z Kośmidrów, po 25 z Pietraszowa i Koszwic, 20 osób z oddalonego o 16 km Pawonkowa). Ogółem napłynęło w latach 1950—1958 do Zawadzkiego 1036 osób. Na 30 osób z Żędowic (głowy rodziny), z którymi przeprowadzono wywiady, 29 pracuje w hucie im. gen. Świerczewskiego w Zawadzkiem, z tego 16 od ponad 20 lat. Zawadzkie jest więc poważnym ośrodkiem imigracyjnym, w którym znajduje zatrudnienie znaczna część ludności wiejskiej. Zjawisko ściągania przez aktywne ośrodki produkcyjne nadwyżek siły roboczej ze wsi jest charakterystyczne dla wszystkich niemal

⁴ „Statistik des Deutschen Reichs”, tom 552, Berlin 1941.

⁵ „Statistik...” j.w.

ośrodków przemysłowych. Stwierdzają to badania prowadzone na terenie południowej Małopolski⁶.

W obecnej chwili najpoważniejszymi ośrodkami przemysłowymi w powiecie strzeleckim są:

Strzelce Opolskie — ośrodek przemysłu wapienniczego i maszynowego oraz centrum administracyjne powiatu;

Zawadzkie — stary ośrodek przemysłu hutniczego, drugie co do wielkości skupienie mieszkańców w powiecie strzeleckim;

Kolonowskie-Fosowskie, ośrodek, który skupia zakłady branży drzewno-papierniczej, chemicznej i maszynowej.

Wymienione ośrodki opierają się równocześnie w znacznym stopniu na zamiejscowej sile roboczej, co pociąga za sobą zjawisko masowych dojazdów do pracy.

Dojazdy do pracy do ośrodków przemysłowych w omawianym powiecie nie są zjawiskiem nowym. Już w drugiej połowie XIX w. północna, silniej uprzemysłowiona część powiatu była obszarem ściągającym siłę roboczą z okolicznych miejscowości⁷. Pozostaje to w związku z poważnym uprzemysłowieniem Śląska. Już w 1910 r. uruchomiono linię autobusową pomiędzy Gogolinem, Strzelcami Opolskimi a Zawadzkim, przez co ułatwiono ludności dojeżdżającej do Zawadzkiego z takich wsi, jak Piotrówka, Barut, Łaziska czy Wierchlesie w znacznym stopniu dostanie się do swych miejsc pracy. W okresie przedwojennym Zawadzkie miało również stałe połączenie autobusowe z Dobrodzieniem w powiecie lublińskim. Zakłady przemysłowe powiatu strzeleckiego opierały się w znacznej mierze na wykwalifikowanej sile roboczej z uprzemysłowionych wsi, w których niegdyś istniały podobne zakłady (kuźnice, zakłady mechaniczne itp.). Z licznych rozmów przeprowadzonych z najstarszymi pracownikami huty w Zawadzkim przekonano się, że wielu z nich mieszkając stale na wsi pracuje już w tym zakładzie od 20, a nawet 25 lat. Są to wysokokwalifikowani pracownicy, jak: kowale, spawacze, szlifierze, hartownicy, ślusarze i tokarze. Ludzie ci nie chcą się przenieść do Zawadzkiego, bo na wsi posiadają przeważnie kawałek gruntu i własny domek, co ich bardzo wiąże. Praca w hucie wywiera jednak niewątpliwie poważny wpływ na całe ich życie.

Badania przeprowadzone w Katedrze Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie stwierdzają, że podobna sytuacja panuje we wsiach południowej Małopolski, będących pod silnym wpływem uprzemysłowienia. I tak np. w zakładach produkcyjnych Trzebini zatrudnionych jest 63% dojeżdżających z innych miejscowości⁸, w Chrzanowie około 40%⁹, w Chełmku aż 75% zatrudnionych

⁶ Por. art. M. Dobrowolskiej, Przemiany struktury społeczno-gospodarczej wsi małopolskiej. „Przegląd Geograficzny”, t. XXXI, z. 1, Warszawa 1959, s. 9.

⁷ Por. „Schlesische Zeitung”, nr 175 z r. 1872.

⁸ St. Pstrowski, Trzebinia i jej wpływ na rolnicze zaplecze, Kraków 1958, maszynopis w Zakładzie Geografii Ekonomicznej WSP.

⁹ J. Kułagowski, Chrzanów i jego wpływ na rolnicze zaplecze, Kraków 1958, maszynopis j.w.

dojeżdża codziennie z okolicznych miejscowości¹⁰. Proces dojazdów do pracy jest typowy dla ośrodków przemysłowych nie tylko w Polsce, ale i w innych państwach¹¹.

W województwie opolskim zjawisko masowych dojazdów do pracy występuje we wszystkich prawie ośrodkach przemysłowych. Jak wykazują badania prowadzone w poszczególnych zakładach przemysłowych powiatu strzeleckiego w r. 1957 i 1958 oraz wywiady w poszczególnych wsiach tego powiatu, zakłady przemysłowe opierają się w znacznym stopniu na dojeżdżającej sile roboczej¹². Proces masowych dojazdów do pracy do ośrodków przemysłowych jest wynikiem rozwoju sił wytwórczych, który pociągnął za sobą poważne zwiększenie się miejsc pracy przy równoczesnym wolniejszym postępie budownictwa mieszkaniowego w tych ośrodkach. W największym ośrodku miejskim powiatu — Strzelcach Opolskich dojeżdżający co dzień do pracy spoza miasta stanowią 26,6% ogółu zatrudnionych. W drugim co do wielkości ośrodku przemysłowym powiatu, Zawadzkiem, dojeżdżający tylko do zakładów przemysłowych stanowią 44% ogółu zatrudnionych w tym dziale gospodarki narodowej. Odsetki te świadczą o wielkim wpływie, jaki ośrodki te wywierają na życie społeczno-gospodarcze okolicznych wsi.

Przypatrzmy się teraz, jakie działy gospodarki narodowej wywierają największy wpływ na wieś, czyli inaczej mówiąc, który z tych działów jest magnesem przyciągającym siłę roboczą ze wsi. Zagadnienie to obrazuje tabela na s. 117 zestawiona na podstawie materiału zebranego w lipcu—sierpniu 1957 r. dla dwóch największych ośrodków imigracyjnych powiatu — Strzelec Opolskich i Zawadzkiego:

Strzelce Opolskie jako ośrodek przemysłowy i administracyjny, w którym usuwa się teraz intensywnie ślady zniszczeń wojennych (centrum miasta zostało w czasie II wojny światowej zniszczone w 80%), ściąga najwięcej osób do takich działów gospodarki narodowej, jak budownictwo, administracja i przemysł. Wpływ Zawadzkiego objawia się nieco inaczej. Najwięcej osób dojeżdża spoza ośrodka do budownictwa, przemysłu i leśnictwa. Administracja, szkolnictwo, obrót towarowy oddziałują tu nieco słabiej, ponieważ opierają się w głównej mierze na miejscowej sile roboczej. Jak już zaznaczono, różnie kształtuje się również zasięg wpływu, jaki ośrodki te wywierają na swe zaplecze. Rozpatrzmy to zagadnienie na przykładzie największych zakładów przemysłowych powiatu strzeleckiego: Fabryki Sprzętu Rolniczego „Pionier” w Strzelcach Opolskich

¹⁰ B. Wąsacz, Przemiany społeczno-gospodarcze i demograficzne Chełmka w okresie władzy ludowej, Kraków 1957, maszynopis j.w.

¹¹ Por. I. Siedentrop, Die Tagespendler in Hamburg. „Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie” 1958 nr 7.

¹² Powiatowa i Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego nie posiadały do 1959 r. dokładnych materiałów obrazujących proces dojazdów do pracy do poszczególnych zakładów pracy. Zbiorcze zestawienia zrobione całymi powiatami nie oddają faktycznego stanu, dlatego też uzupełniono je szczegółowszymi badaniami terenowymi.

TABELA I

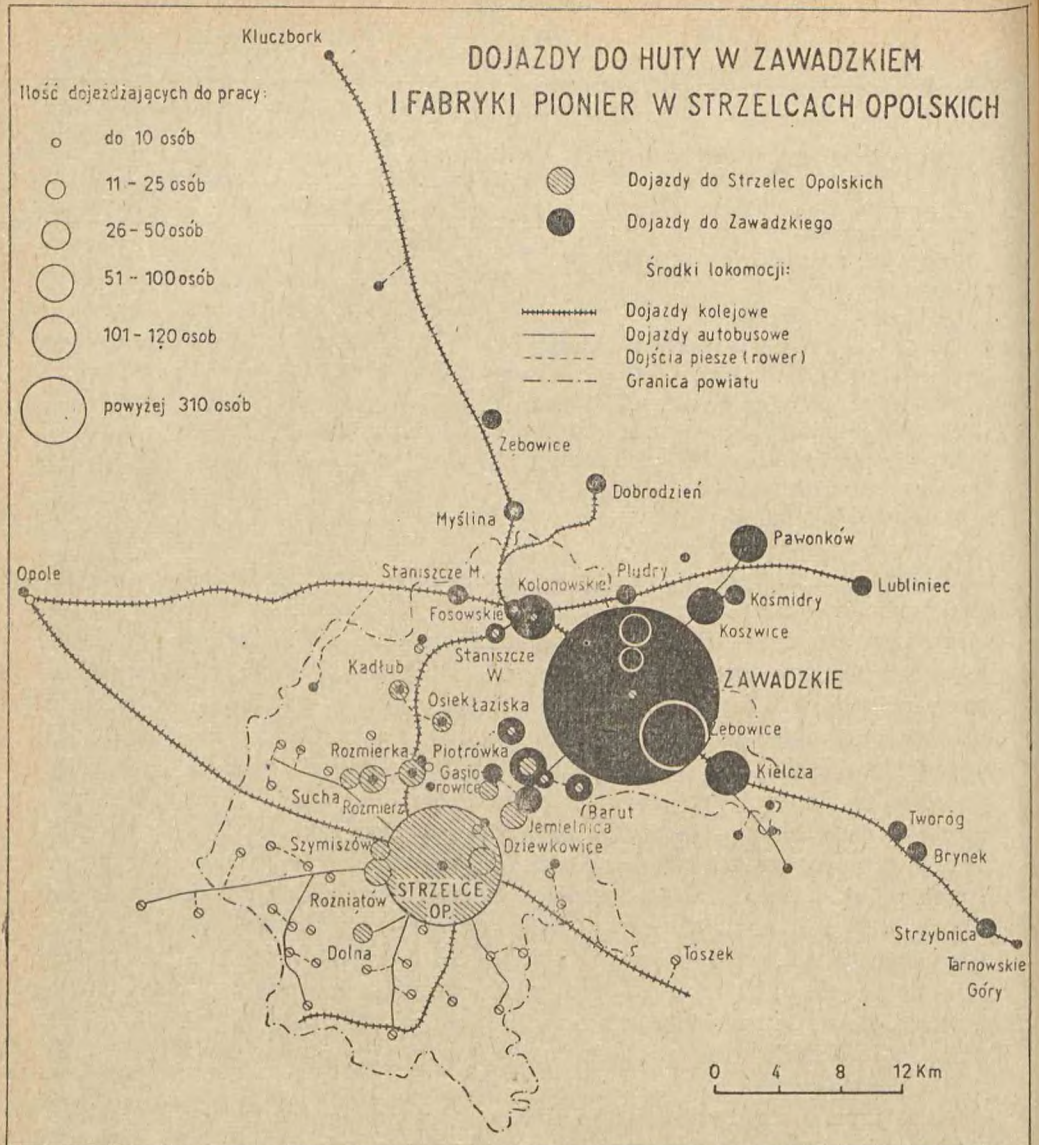
Dział gospodarki narodowej	Odsetek dojeżdżających pracowników w stosunku do ogółu zatrudnionych w danym dziale	
	Strzelce Op.	Zawadzkie
1. Przemysł, rzemiosło i chałupnictwo	28,0	44,0
2. Budownictwo	65,1	70,2
3. Transport i łączność	35,9	3,7
4. Obrót towarowy i żywienie zbiorowe	27,6	10,3
5. Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	20,5	
6. Administracja, wymiar sprawiedliwości, organizacje polityczne i społeczne	30,8	5,4
7. Urządzenia kulturalne i socjalne	24,1	5,2
8. Ochrona zdrowia	12,4	21,1
9. Rolnictwo i leśnictwo	0,4	45,6

i Huty im. gen. K. Świerczewskiego w Zawadzkim. Obydwa zakłady należą do typu zakładów o znaczeniu ogólnokrajowym, obydwie powstały z małych manufaktur prywatnych założonych w połowie XIX w. W tej chwili zakłady te zatrudniają w znacznym stopniu dojeżdżającą siłę roboczą, co zresztą jest uwarunkowane tradycją. W fabryce „Pionier“ dojeżdżający stanowią 39,3% załogi, w hucie im. Świerczewskiego 44,0%. Nasilenie wpływu tych zakładów nie jest jednakowe. Zaplecze zasilające hutę w Zawadzkim w siłę roboczą obejmuje ogółem 44 miejscowości, w tym 23 z powiatu strzeleckiego. Pozostaje to w związku z położeniem Zawadzkiego na peryferiach powiatu strzeleckiego. Wpływ fabryki „Pionier”, podobnie zresztą jak i pozostałych imigracyjnych zakładów pracy Strzelec Opolskich, kształtuje się nieco inaczej. Pracownicy dojeżdżają do tej fabryki z 63 miejscowości, w tym z 49 leżących w powiecie strzeleckim. W układzie głównych szlaków dojazdów odbija się bardzo wyraźnie rola tras kolejowych i autobusowych. Jak już zaznaczono, proces dojazdów do pracy w omawianym powiecie nie jest zjawiskiem nowym. Nowe są jednak nasilenia dojazdów i ich zasięg, co pozostaje w związku z niebywałym rozwojem sił wytwórczych po II wojnie światowej.

Największe nasilenie dojazdów obserwuje się we wsiach położonych wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych, co znalazło odbicie na mapce dojazdów (s. 118). Powiat strzelecki ma stosunkowo dobre połączenia komunikacyjne, i to zarówno kolejowe, jak i drogowe, toteż dojazd do ośrodków przemysłowych nie przedstawia dla większości pracowników trudnego problemu. Mapa przedstawia szlaki i nasilenie dojazdów do dwóch największych zakładów przemysłowych powiatu: fabryki „Pionier” i huty im. gen. Świerczewskiego. Bardzo charakterystyczny jest zasięg dojazdów do Zawadzkiego, położonego na peryferiach powiatu w bezpośrednim sąsiedztwie słabo uprzemysłowionej części powiatu lublinieckiego.

Strzelce Opolskie, położone w centrum powiatu, oddziałują promieniście

DOJAZDY DO HUTY W ZAWADZKIEM I FABRYKI PIONIER W STRZELCACH OPOLSKICH

na wsie leżące w jego zapleczu. Zaznacza się tu wyraźnie rola linii kolejowej. Ośrodek ten stanowi węzeł kolejowy, z którego linie rozchodzą się w czterech kierunkach, podczas gdy Zawadzkie leży na trasie przelotowej Opole—Tarnowskie Góry, dojazdy koleją odbywają się tym samym z dwu tylko kierunków (faktycznie dojeżdża do Zawadzkiego również ludność z innych kierunków, ponieważ w niedalekim Fosowskim zbiega się 5 linii kolejowych z linią Fosowskie—Zawadzkie—Tarnowskie Góry).

Ważną, chociaż już nieco mniejszą rolę odgrywają w powiecie strzeleckim

trasy autobusowe PKS. Szczególne znaczenie mają one dla wsi leżących z dala od linii kolejowej np. Wierchlesia i Piotrówki — ciężących w znacznym stopniu do Zawadzkiego. Pracownicy dojeżdżający z tych wsi do pracy w Zawadzkiem czy Strzelcach Opolskich korzystają prawie wyłącznie z komunikacji autobusowej PKS. W porze letniej i wczesną jesienią obserwuje się na trasie Strzelce Opolskie — Zawadzkie ciekawe zjawisko: mnóstwo osób rezygnuje wtedy z usług komunikacji autobusowej PKS i dojeżdża do swych miejsc pracy własnymi środkami lokomocji (rowery, motorowery, motocykle). Wielki wpływ wywiera na to niewątpliwie bardzo dobry stan dróg i pewne niezależnienie się od godzin przyjazdu względnie odjazdu autobusu (poszczególne kursy autobusowe są wprawdzie przystosowane do godzin rozpoczęcia i zakończenia pracy w hucie w Zawadzkiem, ale autobus za jednym razem nie zabiera przecież wszystkich czekających na przystanku). Podobne zjawisko zaobserwowano również w południowej części powiatu strzeleckiego, skąd ludność dojeżdża do zakładów pracy Strzelce Opolskich.

Pewnym uzupełnieniem komunikacji autobusowej PKS są dojazdy samochodami zakładowymi, jakimi dysponują największe zakłady pracy powiatu strzeleckiego. Samochody te docierają do wsi położonych z dala od linii kolejowych i pozbawionych komunikacji autobusowej. Dość poważną rolę odgrywają te dojazdy dla przedsiębiorstw budowlanych, które opierają się w 65% (Strzelce Opolskie) na pracownikach mieszkających poza Strzelcami. Przedsiębiorstwa te obsługują zresztą nie tylko ośrodek powiatowy, ale i inne rozwijające się osiedla, dowożąc do nich swoimi samochodami robotników z odległych wsi.

Dla uwypuklenia roli sieci komunikacyjnej w dojazdach do pracy przytaczam kilka danych dla huty im. gen. Świerczewskiego w Zawadzkiem. Otóż w lipcu 1957 r. 59,3% dojeżdżających do huty korzystało z trakcji kolejowej, 20,8% z komunikacji autobusowej PKS, 8,0% z dojazdów samochodami zakładowymi huty, a 11,9% pracowników dojeżdżało własnymi środkami lokomocji¹³. Tabela II

TABELA II

Odległość w km od miejsca pracy	Huta w Zawadzkiem		„Pionier”	
	ilość dojeżdżających	% ¹⁴	ilość dojeżdżających	%
do 5	379	30,6	94	20,4
6—10	436	35,3	240	51,9
11—15	220	17,8	79	17,1
16—20	54	4,4	21	4,5
21—25	58	4,7	19	4,1
pow. 26	86	7,2	9	2,0
Razem	1233	100,0	462	100,0

¹³ Na podstawie materiałów z zakładów pracy uzupełnionych wywiadami w terenie. To samo dotyczy tabelki dojazdów.

¹⁴ Odsetek obliczony w stosunku do ogólnej liczby dojeżdżających.

obrazuje przestrzenny zasięg dojazdów do huty im. gen. Świerczewskiego w Zawadzkiem i Fabryki Sprzętu Rolniczego „Pionier” w Strzelcach Opolskich.

Wyraźnie objawia się dalej sięgający wpływ Zawadzkiego, co jest uwarunkowane układem sieci osadniczej północnej części powiatu (duże połacie leśne i większe odległości od Zawadzkiego do okolicznych wsi). W środkowej i południowej części powiatu, a więc w zapleczu Strzelec Opolskich sieć osadnicza jest bardziej skupiona, gęstsza jest też sieć kolejowa i autobusowa (w Strzelcach Opolskich zbiegają się 4 linie kolejowe i 6 linii autobusowych). W związku z tym znaczna część, bo aż 72,3% ogółu dojeżdżających rekrutuje się ze wsi położonych w promieniu 10 km od ośrodka strzeleckiego.

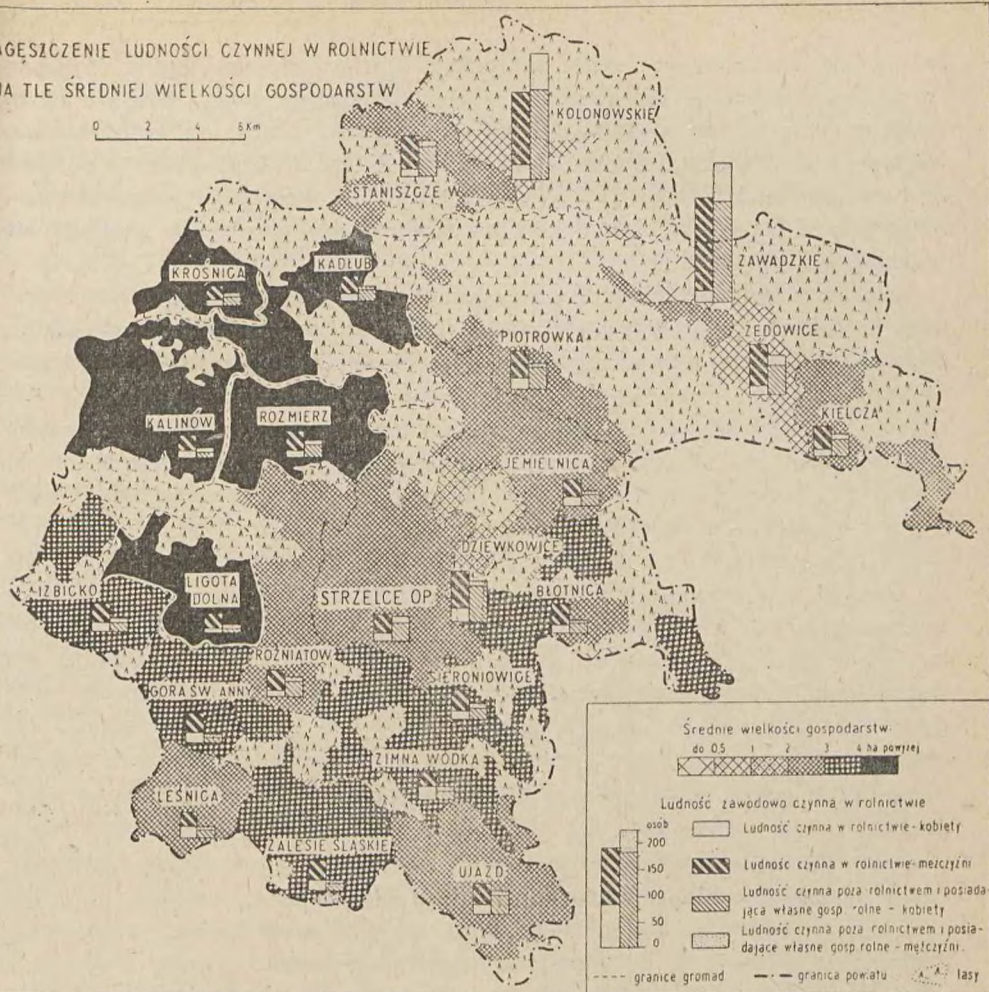
Dojazdom do pracy sprzyjają na terenie powiatu strzeleckiego dogodnie bardzo warunki (gęsta sieć kolejowa i autobusowa, dobra nawierzchnia dróg kołowych). Średni czas, jaki pracownicy huty w Zawadzkiem tracą na codzienne dojazdy do pracy nie przekracza w związku z tym prawie nigdy 1 godziny w obie strony (wraz z dojściem do przystanku kolejowego), nieco więcej czasu zajmują dojazdy tym pracownikom, którzy korzystają z własnych środków lokomocji (dojazdy rowerami, motorowerami itp.) Dojazdy do Zawadzkiego nie są więc tak uciążliwe, jak np. do kopalni Brzeszcze w powiecie oświęcimskim, gdzie górnicy dojeżdżający do pracy z odległych wiosek beskidzkich tracą codziennie nawet do 5 godzin¹⁵. Ma to wielkie znaczenie dla dojeżdżających chłopów-robotników, szczególnie podczas prac żniwnych i wykopkowych, kiedy to wykorzystują oni każdą wolną chwilę, by pracować na swej działce. Z ankiet personalnych pracowników największych zakładów przemysłowych powiatu strzeleckiego wynika, że przeważająca część dojeżdżających to posiadacze działkowych względnie karłowatych gospodarstw rolnych. W czasie licznych rozmów i wywiadów przeprowadzonych wśród ludności wiejskiej powiatu strzeleckiego przekonano się, że starsi właściciele gospodarstw traktują pracę poza rolnictwem przeważnie jako zajęcie uboczne, dla młodszych zaś, szczególnie dla członków rodzin jest to zajęcie główne.

Analiza mapy kierunków i nasilenia dojazdów nasuwa następujące uwagi: przeważająca większość pracowników dojeżdża z przeludnionych słabo albo wcale nieuprzemysłowionych wsi, odznaczających się równocześnie dużym rozdrobnieniem gospodarstw chłopskich. Głównym powodem skłaniającym ludzi do szukania pracy poza terenem swojej wsi jest brak samowystarczalności gospodarstw rolnych i nadmierne zagęszczenie ludności zdolnej do pracy na wsi strzeleckiej. Na współzależność tych zjawisk wskazuje mapa zagęszczenia ludności czynnej zawodowo na 100 ha użytków rolnych porównana z średnią wielkością gospodarstw indywidualnych s. 121. Okazuje się, że największe zagęszczenie ludności (do 208 osób w Zawadzkiem i 181 w gromadzie KOLONOWSKIE na 100 ha użytków rolnych) występuje w gromadach o najsilniejszym rozdrobnieniu

¹⁵ Por. J. Herma, Przemiany demograficzne i gospodarcze osiedla Brzeszcze. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP z. 8, Kraków 1958, s. 155.

ZAGĘSZCZENIE LUDNOŚCI CZYNNEJ W ROLNICTWIE
NA TLE ŚREDNIEJ WIELKOŚCI GOSPODARSTW

0 2 4 6 km

gospodarstw (w Zawadzkiem średnia wielkość gospodarstw wynosi 0,43 ha, w Kolonowskiem 0,87 ha), a więc w północnej i środkowej części powiatu. Na obszarze większych gospodarstw chłopskich gęstość ta nie przekracza 55 osób na 100 ha użytków rolnych (w gromadzie Ligota Dolna gęstość ta wynosi 39,2 osób na 100 ha przy średniej wielkości gospodarstw indywidualnych wynoszącej 4,55 ha). Ponieważ ludność obszarów gęstego zaludnienia nie może wyżyć z dochodowości tak małych gospodarstw, szuka więc pracy poza gospodarstwem rolnym. Najczęściej pracę tę znajduje w powiatowym ośrodku Strzelec Opolskich albo w uprzemysłowionych osiedlach, jakimi są Zawadzkie i Kolonowskie. Pewna część mieszkańców wsi strzeleckiej znajduje jednak dodatkowe pozarolnicze źródło dochodu poza granicami powiatu strzeleckiego, głównie w zakładach przemysłowych powiatów: opolskiego, gliwickiego i krapkowickiego. W r. 1957 do tych trzech powiatów wyjeżdżało codziennie 3107 osób, w tym

886 kobiet, zamieszkałych stale na terenie powiatu strzeleckiego¹⁶. Wyjazdy do pracy do zakładów przemysłowych leżących poza granicami powiatu strzeleckiego są wynikiem z jednej strony atrakcyjności pracy, np. w górnictwie węglowym i związanymi z tym wysokimi zarobkami. Z drugiej strony objawia się tu w znacznym stopniu tradycyjny zasięg zakładów przemysłowych, które kiedyś leżały na terenie powiatu strzeleckiego, a obecnie znajdują się w powiecie krapkowickim.

Inną przyczyną dojazdów do pracy jest chęć podniesienia poziomu technicznego większych gospodarstw chłopskich, które na ogół są samowystarczalne. Zjawisko to obserwuje się szczególnie w południowej części powiatu strzeleckiego.

Pod wpływem dojazdów do pracy zachodzą duże przemiany we wsiach rolniczych, które znajdują się w zasięgu ośrodków imigracyjnych powiatu strzeleckiego. Wpływ ten przejawia się przede wszystkim w zmianach struktury zatrudnienia mieszkańców, w rozwoju indywidualnego budownictwa mieszkaniowego oraz w podniesieniu stopy życiowej (w materialnym i kulturalnym sensie). Rola pracy pozarolniczej objawia się również w stosowanych uprawach, mechanizacji prac rolnych i wygładzie zewnętrznym wsi, której centrum zbliżone jest bardziej do osady przemysłowej (np. w Żędowicach), aniżeli do wsi w tradycyjnym tego słowa znaczeniu. We wsiach tych obserwuje się odmienny sposób użytkowania ziemi (uprawa roślin mniej pracochłonnych), co nie zawsze musi być związane z gorszą czy lepszą jakością gleby. Proces przemian społeczno-gospodarczych zachodzących na wsi strzeleckiej pod wpływem industrializacji zbadano w terenie na przykładzie trzech wybranych wsi powiatu strzeleckiego: Żędowic, Wierchlesia i Klucza. Dwie pierwsze wsie znajdują się pod wpływem ośrodków przemysłowych północnej części powiatu, wieś Klucz jako bardziej rolnicza nie ciąży tym samym tak bardzo do ośrodków pracy, przemiany zachodzące w życiu społeczno-gospodarczym tej wsi nie są więc tak jaskrawe.

Po przeprowadzeniu analizy wpływu ośrodków przemysłowych na życie wsi wydzielono w powiecie strzeleckim, w oparciu o geograficzny podział pracy, kryterium struktury zawodowej ludności i dojazdów do pracy oraz na momentach produkcyjnych, cztery mikrorejony społeczno-gospodarcze, które wykazują różne wskaźniki struktury zatrudnienia oraz odrębne cechy struktury społeczno-gospodarczej. Mikrorejony te są częścią większych jednostek gospodarczych wychodzących nieraz daleko poza granice administracyjne powiatu strzeleckiego.

Na terenie powiatu strzeleckiego wyróżniono następujące mikrorejony społeczno-gospodarcze:

1. Mikrorejon północny o dominującym starym przemyśle hutniczym i drzewnym, z takimi ośrodkami imigracyjnymi, jak Zawadzkie i kolonowskie;

¹⁶ Na podstawie materiałów uzyskanych w Powiatowej Komisji Planowania Gospodarczego w Strzelcach Opolskich.

2. Mikrorejon przemysłowy Strzelec Opolskich i najbliższego zaplecza z silnie rozwiniętym przemysłem wapienniczym i maszynowym oraz dobrze wykształconymi funkcjami administracyjnymi;
3. Mikrorejon przejściowy rolniczo-leśny pozostający w strefie wpływu ośrodków przemysłowych północnej i środkowej części powiatu;
4. Mikrorejon południowo-zachodni, rolniczy, o dobrych glebach, najintensywniejszej produkcji rolnej i hodowlanej, charakteryzujący się największymi pod względem obszaru gospodarstwami chłopskimi.

Mikrorejon północny jest częścią większej jednostki, jaką jest stary region przemysłowy nad Małą Panwią. Do mikrorejonu tego zaliczono osiedla Kolonowskie i Zawadzkie oraz gromady Kielcza, Staniszcze Wielkie i Żędowice. Osiedla Kolonowskie i Zawadzkie są ośrodkami silnie imigracyjnymi. W zakładach pracy tych ośrodków znajduje zatrudnienie znaczna część ludności wiejskiej powiatu strzeleckiego i innych. Położenie tych ośrodków na peryferiach powiatu wpłynęło na specyficzny układ ich zaplecza, które obejmuje nie tylko północną część powiatu strzeleckiego, ale również powiaty: lubliniecki, oleski, tarnogórski, a częściowo nawet i opolski. Szybko postępujący proces przemian gospodarczo-społecznych obserwuje się we wszystkich prawie wsiach tego mikrorejonu. Zagadnienie to zbadano szczegółowiej na przykładzie wsi Żędowice. Jest to typowa wieś robotniczo-chłopska, w której tradycje przemysłowe sięgają końca XVIII w. W okresie kolonizacji fryderycjańskiej Żędowice były jednym z największych skupień zakładów hutniczych nad Małą Panwią. Z biegiem czasu hutnictwo żelaza w tym regionie upadło nie wytrzymując konkurencji zakładów przemysłowych położonych w centrum górnośląskiej niecki węglowej. Pozostały jednak tradycje i wykwalifikowana siła robocza. Nic więc dziwnego, że 27,6% wszystkich dojeżdżających do huty w Zawadzkim (341 osób) rekrutuje się z tej właśnie wsi. O przemianach zachodzących w strukturze zatrudnienia świadczy odsetek ludności mieszkającej w indywidualnych gospodarstwach rolnych, a zatrudnionej w zawodach nierolniczych, obliczony w stosunku do ogółu czynnych zawodowo mieszkańców wsi. Dla Żędowic odsetek ten wynosi 36%. Przeliczając ludność pozostającą w gospodarstwach rolnych na 100 ha użytków rolnych otrzymamy dla mężczyzn 15,3 osób, dla kobiet 78,5 osób. Ze wskaźników tych jasno wynika, że pracą na roli zajmują się głównie kobiety. W czasie badań terenowych stwierdzono, że większość osób pracujących w zakładach przemysłowych to posiadacze działkowych i karłowatych gospodarstw rolnych (gospodarstwa do 3 ha stanowią w tej wsi 91,5% wszystkich gospodarstw).

Ostatnio obserwuje się w Żędowicach, podobnie jak i w innych wsiach Polski będących pod wpływem uprzemysłowienia¹⁷ duże nasilenie indywidualnego budownictwa mieszkaniowego. Charakterystyczny jest fakt, że większość

¹⁷ Por. M. Dobrowolska, Badania nad geografiami osiedli południowej Małopolski. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP z. 8, Kraków 1958, s. 93.

osób budujących własne domki, to właśnie posiadacze drobnych gospodarstw pracujący równocześnie w zawodach pozarolnych.

Drugi mikroregion przemysłowy, którego ośrodkiem są Strzelce Opolskie, jest również regionem o tendencjach imigracyjnych, ale zasięg i nasilenie wpływu jego zakładów pracy nie przybiera już takich rozmiarów, jak w północnej części powiatu. W zapleczu tego regionu znajduje się wprawdzie więcej wsi, ale ze wsi tych nie dojeżdża już tyle osób, ile np. z Żędowic. Wiąże się to z większą samowystarczalnością gospodarstw chłopskich w najbliższym otoczeniu Strzelec Opolskich. Wśród dojeżdżających do pracy przeważa podobnie, jak w północnej części powiatu, ludność zamieszkała w działkowych i karłowatych gospodarstwach rolnych, coraz to większy jest już jednak udział ludności dojeżdżającej z większych gospodarstw rolnych. W mikroregionie środkowym występują również dojazdy ludności do pracy poza powiat, głównie do kopalń węgla kamiennego GOP-u. Pozostaje to w związku z przebiegającymi przez tę część powiatu liniami kolejowymi oraz bodźcami ekonomicznymi (stosunkowo wysokie zarobki). Do mikroregionu tego zaliczono oprócz Strzelec Opolskich gromady: Błotnica Strzelecka, Dziewkowice, Rozmierz i Roźniatów. Średnia wielkość gospodarstw indywidualnych w tych gromadach wynosi od 1,67 ha do 4,53 ha, a więc kształtuje się w pobliżu średniej dla powiatu, wynoszącej 3,04 ha. Gromady Rozmierz i Błotnicę Strzelecką, pomimo dużej średniej wielkości gospodarstw indywidualnych (Rozmierz 4,53 ha, Błotnica 3,45 ha) zaliczono do mikroregionu przemysłowego, ponieważ są one bardzo silnie powiązane z ośrodkiem strzeleckim.

We wsiach tego mikroregionu występują podobnie, jak i w części północnej powiatu silne procesy przemian społeczno-gospodarczych, które są odbiciem silnego uprzemysłowienia tej części powiatu.

W wyróżnionym mikroregionie przejściowym procesy przemian postępują nieco wolniej aniżeli w częściach uprzemysłowionych powiatu. Rozpatrzmy to zagadnienie na przykładzie reprezentatywnej wsi Wierchlesie. Wieś Wierchlesie, w której procesy przemian postępują wolniej aniżeli np. w Żędowicach, zaliczono do mikroregionu przejściowego o charakterze rolniczo-leśnym. Dojazdy do pracy są tu nieco utrudnione brakiem dogodniejszych połączeń komunikacyjnych. Linia kolejowa zbudowana w drugiej połowie XIX w. ominęła zupełnie tę część powiatu i dlatego jedyne połączenie z pozostałą częścią powiatu stanowi szosa prowadząca z Zawadzkiego do Strzelec Opolskich, po której kursują autobusy PKS. Komunikacja autobusowa jest więc przez większą część roku jedynym środkiem łączącym Wierchlesie z ośrodkami przemysłowymi, w których pracuje stale część mieszkańców tej wsi. Wierchlesie jest wsią rolniczą, w której jednak zaznaczają się skutki wpływu uprzemysłowienia. Przemiany zachodzące w życiu wsi objawiają się przede wszystkim w zmianie struktury zatrudnienia i w podniesieniu stopy życiowej jej mieszkańców. Ludność posiada często dodatkowe pozarolnicze źródło utrzymania, co pokazuje tabela na s. 125, opracowana na podstawie danych uzupełnionych w terenie spisu rolnego z r. 1957:

TABELA III

Kategoria gospodarstw	Ludność czynna zawodowo		Z tego posiada dodatkowe zatrudn.			
			okresowo		stałe	
	M	K	M	K	M	K
do 0,5 ha	6	8	1	2	2	—
0,5—1 ha	12	15	8	1	1	—
1,1—3 ha	43	59	20	5	13	4
3,1—5 ha	17	18	7	—	4	1
pow. 5,1 ha	23	43	3	3	2	2
Razem	101	143	39	11	22	7

Okazuje się więc, że ponad 60% mężczyzn czynnych zawodowo posiada stałe lub okresowe źródło pracy pozarolniczej. Do stałych miejsc pracy zaliczyć trzeba przede wszystkim zakłady przemysłowe i instytucje administracji terenowej i powiatowej, poza tym pracuje ludność okresowo głównie w leśnictwie i budownictwie. Najwięcej osób zatrudnionych poza rolnictwem rekrutuje się z grupy gospodarstw do 3 ha.

Do Zawadzkiego dojeżdża z Wierchlesia codziennie 22 osoby, do Strzelc Opolskich 28 osób, do powiatu gliwickiego 3 osoby. Razem więc opuszcza wieś udając się codziennie do swych miejsc pracy 53 osób, co stanowi 21,1% wszystkich zawodowo czynnych mieszkańców tej wsi. W czasie badań przeprowadzonych w tej wsi stwierdzono, że część jej mieszkańców pracuje stałe w górnictwie węglowym w Bobrku, Bytomiu i Gliwicach (średnio 12 osób). Są to wyłącznie mężczyźni, którzy dwa razy w tygodniu przyjeżdżają do swych domów.

W związku z mniejszym nasileniem dojazdów do pracy pozostaje większe aniżeli we wsiach północnej części powiatu zagęszczenie ludności czynnej w rolnictwie na 100 ha użytków rolnych.

TABELA IV

Liczba osób mieszkających w indywidualnych gospodarstwach	W wieku produkcyjnym na 100 ha użytków rolnych		Pracuje wyłącznie poza gospodarstwem rolnym		Pozostaje na 100 ha użytków rolnych		
	M	K	M	K	M	K	
Wierchlesie	280	51,8	73,3	22	7	40,5	69,7
Zędowice						15,3	79,5

Wpływ ośrodków przemysłowych zaznacza się również w życiu młodzieży. W latach 1949—1957 jedna osoba ukończyła Liceum Ogólnokształcące w Zawadzkiem, 3 osoby szkołę tego samego typu w Strzelcach Opolskich, a 7 osób Zasadniczą Szkołę Hutniczą w Zawadzkiem. Część z nich po ukończeniu szkoły średniej (absolwenci szkół zawodowych) opuściła na stałe swą wieś rodzinną.

¹⁸ Tabelę zestawiono na podstawie materiałów spisu rolnego z 1957 r.

Mikroregion południowo-zachodni jest obszarem typowo rolniczym. Zajmuje on największy odsetek ogólnej powierzchni powiatu, ponieważ w jego granicach znajduje się pozostałych 11 gromad powiatu strzeleckiego. Jednostkę tę można podzielić na dwie części, południową, w której leżą dwa miasteczka rolnicze: Leśnica i Ujazd Śląski, oraz zachodnią, bardzo podobną pod względem struktury wielkości gospodarstw do części południowej. Pomimo dużej samowystarczalności gospodarstw chłopskich obserwuje się tu również dojazdy do pracy, chociaż już niewspółmierne w stosunku do występujących w poprzednio wydzielonych mikroregionach. Ludność dojeżdża głównie do Strzelec Opolskich, a w południowej części powiatu również do zakładów przemysłowych położonych na terenie powiatów: kozielskiego i krapkowickiego. Dojeżdżający rekrutują się głównie z gospodarstw średniorolnych, a nie działkowych, bo tych ostatnich jest bardzo mało. Dokładniej przebadano procesy przemian społeczno-gospodarczych na przykładzie wsi Klucz, która jest typową wsią dla tej części powiatu strzeleckiego. Bardzo charakterystyczny dla Klucza i podobnych mniejszych wiosek tego mikroregionu jest fakt, że ani jedna osoba z ludności mieszkającej w indywidualnych gospodarstwach chłopskich nie posiada stałego zatrudnienia poza rolnictwem:

TABELA V

Kategoria gospodarstw	Ludność czynna zawodowo		Z tego posiada dodatkowe zatrudn.			
			okresowo		stałe	
	M	K	M	K	M	K
do 0,5 ha	5	8	3	1	—	—
0,6—1,0 ha	4	7	2	—	—	—
1,1—3,0 ha	7	15	2	1	—	—
3,1—5,0 ha	9	10	5	—	—	—
pow. 5,0 ha	36	43	9	2	—	—
Razem	61	83	21	4	—	—

Ludność, utrzymująca się z pracy pozarolniczej, mieszka w blokach i innych budynkach nie związanych z gospodarstwem rolnym.

Na wsie południowej części powiatu strzeleckiego oddziałują, jak już wspomniano, ośrodki leżące poza granicami powiatu strzeleckiego. Analiza wpływu tych ośrodków na wsie powiatu strzeleckiego (głównie wpływ Kędzierzyna, Zdieszowic, Koźła i Gogolina) jest przedmiotem dalszych studiów w tym regionie.

JAN RAJMAN